

Feminització de la pobresa i mercat de treball*

Iolanda Fresnillo
Cooperativa Ekona

Paraules clau: crisi, feminització de la pobresa, treball

En el marc de la crisi econòmica, no poques veus han alertat de l'emergència d'un procés de feminització de la pobresa. La crisi està deixant rastre a través d'un empobriment de la població més vulnerable, i les dones – especialment les de classe treballadora, d'origen migrant o dependents –, en són especialment afectades. En definitiva, dones i homes pateixen de forma diferenciada tant els impactes de la conjuntura econòmica com les mesures d'austeritat per fer-hi front. Tot i això, si ens fixem en alguns indicadors com l'evolució de la taxa de risc de pobresa, aquest fenomen de feminització de la pobresa vinculat a la crisi econòmica, no resultaria tant evident. Cal, doncs, una mirada més profunda i a llarg termini que entri a analitzar també què entenem per pobresa i com definim aquest procés de feminització.

Pobresa més enllà dels diners

Al llarg de les darreres dècades, el concepte 'pobresa' ha anat patint una important evolució. Des de perspectives unidimensionals i quantitatives, principalment centrades en la qüestió monetària (renda, ingressos o capacitat de consum), s'ha anat passant a aproximacions més holístiques, que juntament amb les privacions materials derivades d'un determinat nivell d'ingressos o renda, aborden la dificultat d'accés a altres factors no materials, que poden anar des de la pròpia percepció subjectiva de la pobresa fins a les relacions de poder o la vulnerabilitat (Chant, S., 2003). Aquesta darrera visió aposta per una

* Aquest text és una actualització del capítol "Crisi, ocupació i feminització de la pobresa" inclòs en l'informe "La pobresa amb perspectiva de gènere: Conceptes, indicadors i situació a Catalunya", de De la Fuente, M., Cutillas, S., Fresnillo, I., Carrere, H, i Castellà, H., editat i publicat per CCOO (2017).

mirada a la pobresa com a fenomen multidimensional, determinat no només pels recursos disponibles, sinó sobretot per les capacitats de les persones per poder gestionar aquests recursos.

Tot i l'evolució i un cert consens en el món acadèmic envers a aquesta mirada multidimensional, encara avui coexisteixen diferents visions i, per tant, diferents metodologies per mesurar la pobresa. I de fet, un dels indicadors més habituals quan es parla de pobresa és la taxa de risc de pobresa, que mesura el percentatge de persones que en un territori determinat viuen per sota del llindar de la pobresa, situat en el 60% de la renda mediana en aquell territori. En aquest sentit, si l'indicador més habitual es basa en poder gaudir d'uns ingressos determinats per definir si una persona és o no pobre, no ens ha d'estranyar que avui en dia es segueixi abordant la pobresa com l'absència de recursos econòmics.

Nosaltres, però, entenem que els llindars que indiquen si una persona és o no pobre vindrien determinats únicament per una quantitat de recursos econòmics a disposició, sinó per si aquests recursos i d'altres (materials i no materials), i la capacitat d'aconseguir-los o gestionar-los, són suficients per assolir i garantir una vida digna. En aquest sentit, podríem definir la pobresa com l'absència de recursos i capacitats suficients per cobrir les necessitats que ens permeten assolir un determinat nivell de benestar (CCOO, 2017). Hi ha múltiples determinants o factors que condicionen la disposició d'aquests recursos i capacitats d'una manera justa, per assolir una vida digna, en un context determinat, i aquests varien d'una societat a una altra i d'un context a un altre.

Aquesta mirada multidimensional al fenomen de la pobresa sorgeix en bona mesura per la necessitat de dotar de perspectiva de gènere l'anàlisi dels processos d'empobriment. Aquesta necessitat es fonamenta en el fet que "les experiències de la pobresa i l'exclusió estan travessades per les desigualtats que es produeixen entre homes i dones" (Rosetti, 2016). Aquest caràcter clarament no neutral de la pobresa es deu a múltiples causes o determinants, la més evident de les quals és la diferència de capacitats que se'n deriven d'un desigual accés als recursos. Segons Amaya Pérez Orozco, aquest accés als recursos és desigual "en els tres àmbits fonamentals –llar, mercat i Estat– i existeix un accés diferenciat per gènere. Així, les dones tenen un menor accés als recursos comprats al mercat degut als seus menors ingressos provinents del treball remunerat o de prestacions públiques" (Pérez Orozco, 2003).

Per a Rosetti, aquesta desigualtat de gènere, que també es dona a l'esfera de la pobresa i l'exclusió social, és consubstancial no només al sistema patriarcal, sinó també al sistema econòmic capitalista, que atorga una centralitat gairebé absoluta a l'economia de mercat, atribuint valors desiguals a les aportacions d'homes i dones, considerant de forma diferenciada els treballs necessaris per a la subsistència no només de la societat, sinó del mateix sistema econòmic. "Mentre s'amaga i es menysté el treball reproductiu i de cura, predominantment fet per dones, el treball remunerat és l'únic valorat i que atorga 'sentit vital' i inclusió social a les persones" (Rosetti, 2016).

La feminització de la pobresa es refereix en aquest sentit tant a l'impacte diferenciat del procés d'empobriment com a la causalitat. Així, en primer lloc abordem la feminització

de la pobresa com la constatació de la major incidència de la pobresa en les dones que en els homes, o que la pobresa de les dones és més severa que la dels homes. Des d'aquesta perspectiva, quan parlem de feminització de la pobresa vinculada a la crisi ens referim a que la pobresa entre les dones augmenta més o amb més intensitat que entre els homes. Per a d'altres autores, entre les quals trobem a Amaya Pérez Orozco, el concepte de feminització de pobresa pren rellevància en el nostre entorn quan fem referència a nova pobresa o nous pobres. En el context d'increment progressiu de la precarització en el treball, aguditzada durant l'actual crisi econòmica, aquesta nova pobresa faria referència sobretot a “aquelles persones que, malgrat disposar d'un treball o d'alguna prestació o subsidi estatal, no posseeixen recursos suficients per cobrir les seves necessitats. Dins dels/es nous/ves pobres, la majoria són dones, i és a aquesta realitat –creixent i global– a la que s'ha denominat feminització de la pobresa o feminització de l'empobriment” (Pérez Orozco, 2003). Pérez Orozco fa referència també a la feminització de la pobresa dins de la unitat familiar arrel de la desigual participació en l'administració i el consum de recursos dins la llar, una realitat que, segons ella, resta oculta a l'imaginari col·lectiu de les famílies com a unitats harmòniques.

Aquesta darrera accepció seria propera a la perspectiva que analitza la feminització de la pobresa des de la causalitat, és a dir, analitza la relació entre gènere i procés d'empobriment, constatant que una part de la pobresa de les dones ve donada o està condicionada pel gènere. Independentment de si el grau d'incidència de la pobresa és major o menor que en els homes, es posa l'èmfasi en les causes o condicionants d'aquesta pobresa i la vinculació

d'aquestes amb les relacions de gènere. S'és pobre pel fet de ser dona. En aquest sentit, l'experiència de la pobresa i l'exclusió està condicionada per les identitats de gènere, la qual cosa té relació amb la divisió sexual del treball i les condicions diferenciades de treball entre homes i dones.

Algunes autores com Sylvia Chant han posat en qüestió el concepte de feminització de la pobresa des de la perspectiva quantitativa i d'impacte (les dones seríem més entre els pobres i seríem més pobres). “Sovint es refereix a la ‘feminització de la pobresa’ sense cap elaboració, amb tres llocs comuns que es repeteixen: que les dones representen un percentatge desproporcionat dels pobres del món, que aquesta tendència s'està aprofundint, i que tot plegat està relacionat amb una creixent incidència de llars encapçalades per dones” (Chant, 2006). Aquest darrer factor ha aixecat crítiques des dels moviments feministes, ja que es veu una certa culpabilització de les dones pel seu major empobriment. Davant d'aquests ‘llocs comuns’, Chant argumenta que no hi ha dades per suportar aquestes afirmacions, i que l'empobriment de les dones ha esdevingut una ortodòxia global que ja no es qüestiona. Fa referència a la dificultat d'obtenir estadístiques rellevants i consistents desagregades per sexe, com un dels factors principals per no poder demostrar aquesta tendència. Chant qüestiona també la manca d'atenció a les relacions de gènere en les anàlisis que es focalitzen en la feminització de la pobresa. “Si la pobresa s'està feminitzant, significa que hi ha una contrapartida en forma de masculinització de la riquesa, el poder, els privilegis i l'acumulació de recursos?”

Per a Chant, el focus en l'anàlisi de l'increment de desequilibris en la privació entre els pobres des d'una

perspectiva de gènere seria més rellevant i més obvi si es centrés en les aportacions (no exclusivament monetàries) més que en els ingressos, és a dir, en com l'increment de responsabilitats i de treball no remunerat no ha significat més poder per renegociar els inputs dels homes o les recompenses personals. Finalment, Chant afirma que la nomenclatura de 'feminització de la pobresa' serà rellevant en la mesura que els indicadors puguin capturar de forma més eficaç les dimensions de la pobresa que exposen les dones a major patiment i explotació. Aquesta conceptualització de la 'feminització de la pobresa' difícilment estarà "reflectida en les mesures convencionals, ja que s'ignora un element fonamental per explicar aquesta feminització, la posició de les dones en l'estructura social i la seva vulnerabilitat estructural, que es pateix a partir d'una relació social desigual, de marcada asimetria de poder" (Brunet, 2010).

Gènere, crisi i treball: els factors de discriminació

Partim de la hipòtesi que, des de les dues perspectives al voltant de la feminització de la pobresa, aquest fenomen s'estaria donant en el nostre entorn de forma més intensa arrel de la crisi econòmica i de les transformacions que aquesta ha suposat en el treball, tant remunerat com no remunerat. Dones i homes patim de forma diferenciada tant els impactes de la conjuntura econòmica com les mesures d'austeritat que s'han pres per fer-hi front, i per tant aquesta té una incidència diferenciada en els nivells de pobresa d'homes i dones. Així mateix, la posició diferenciada i desigual en l'accés als recursos econòmics, sobretot a través del treball remunerat, però també a través de les prestacions de l'Estat, la terra, els recursos naturals o el crèdit, així com les desigualtats en el repartiment de

temps i treballs o en l'accés als espais de poder, sobretot econòmics, són claus per entendre l'origen d'aquest impacte diferenciat de la crisi en homes i dones. Aquests factors són estructurals al sistema econòmic capitalista, i constituïrien causes sistèmiques d'aquest procés de feminització de la pobresa que s'aguditza amb la crisi econòmica.

En definitiva, podem afirmar que el fort impacte de la crisi econòmica tant en el mercat laboral com en altres aspectes de la realitat socioeconòmica al nostre país no és neutre al gènere, com, des d'una perspectiva interseccional, tampoc ho és a altres factors com la classe social, el nivell de renda, l'origen, l'edat o l'opció sexual.

Històricament, de les crisis se'n surt amb una major desigualtat de gènere, ja que es produeix una major intensificació del treball de les dones (remunerat i, especialment, no remunerat), una major pressurització del treball remunerat femení, una més ràpida recuperació del treball remunerat masculí després de la crisi, o retrocessos en els avenços en igualtat aconseguits en èpoques de progrés (regulació, polítiques d'igualtat i regles del joc) (Gálvez, L. i Rodríguez, P. 2012). Aquest impacte no és, però, immediat, i en el cas de l'actual crisi econòmica, podia semblar que en un inici aquesta tenia un major impacte sobre la població masculina, degut a la forta afectació al sector de la construcció, altament masculinitzat. Cal, doncs, una mirada a llarg termini per valorar l'impacte de gènere real de la crisi.

Resulta evident que la relació amb el món laboral és clau per entendre els factors d'empobriment i, en especial, la

feminització de la pobresa. En el nostre entorn laboral, les diferències entre homes i dones s’han manifestat tradicionalment en una persistent bretxa en les taxes d’ocupació i atur; en un major pes del treball a temps parcial entre les dones; en una ocupació femenina caracteritzada per contractes de caràcter temporal; en la discriminació salarial de les dones i en una important segregació d’aquestes en ocupacions de menor remuneració que els treballs masculinitzats. D’entre aquests factors, la bretxa de gènere en els salaris és un dels factors que més incideixen en la disposició d’una menor renda per aquelles llars amb major proporció de dones. A més, suposa també menys drets a rebre prestacions i pensions de jubilació i, per tant, impacta negativament sobre la capacitat econòmica de les dones durant tot el cicle vital (Cantó, Cebrián i Moreno, 2016).

Per Amaia Pérez Orozco, com que el treball assalariat és la principal i, sovint, única via d’obtenció d’ingressos, “els biaixos de gènere en el mercat laboral impliquen una primera i crucial discriminació de les dones en l’accés als recursos monetaris” (Pérez Orozco, 2003), determinant així també la seva major predisposició al risc de pobresa. Però la desigualtat va més enllà de la dimensió monetària. Així, les condicions laborals, o el fet de tenir o no una feina remunerada, tenen impacte a altres dimensions¹ que vinculem amb la pobresa, com l’estat de salut, l’autonomia, la seguretat (no només la que dóna tenir una estabilitat d’ingressos per salari, sinó també rebre prestacions de l’Estat o poder fer plans de vida a futur), la sobrecàrrega de treball (per acumulació de treball remunerat i no remunerat), l’existència de connexions i relacions socials, o la possibilitat de fer vacances o de disposar de temps d’oci.

Més enllà d’aquesta aproximació sistèmica, resulta interessant analitzar els factors de discriminació en el mercat laboral que poden tenir un impacte sobre una major feminització de la pobresa. Com apunten Nieto i Carreras (2016), la participació en el mercat laboral de les dones és menor, i la probabilitat d’estar en situació d’atur és major. Les dones també experimenten pitjors condicions d’ocupació, és a dir, més precarietat, i sovint l’accés al mercat es dóna en sectors feminitzats amb jornades a temps parcial. Aquesta precarització de la vida laboral de les dones acaba repercutint en una menor seguretat econòmica durant els períodes d’atur i menor quantia en la pensió de jubilació a la fi de l’etapa laboral.

Seguint l’esquema que planteja Amaia Pérez Orozco, distingim els següents elements característics del mercat laboral on es produeixen desigualtats de gènere:

- **Taxes d’activitat.** La presència de les dones en el mercat laboral, tot i una evolució important en les darreres dècades, és encara més baixa que la dels homes i està molt condicionada pel cicle vital. A Catalunya, la bretxa en la taxa d’activitat entre homes i dones d’entre 15 i 64 anys el 2014 (últim any del qual tenim dades comparatives amb la UE) era de 8,6 punts, mentre que de mitjana aquesta bretxa augmenta fins als 10,7 punts a l’Estat espanyol i a la Unió Europea és de 11,6 punts.

1. Veure la proposta d’àmbits, dimensions, sub-dimensions i indicadors possibles per una concepció de la pobresa des d’una perspectiva multidimensional que s’inclouen en el treball “La pobresa amb perspectiva de gènere: Conceptes, indicadors i situació a Catalunya”, CCOO 2017.

- **Taxa d'atur.** L'atur ha estat tradicionalment un fenomen majoritàriament femení. L'atur de llarga duració també ha estat tradicionalment superior en el cas de les dones en relació als homes. És un dels factors determinants de l'exclusió social i, per tant, de major risc de pobresa femenina.

- **Treball a temps parcial.** Tot i que ha estat tradicionalment una realitat a l'Estat espanyol, amb una presència molt inferior a la del conjunt de la UE, la tendència és que el treball parcial sigui fortament feminitzat. “Habitualment, s’ha donat una imatge d’aquests contractes com a desitjats per les dones perquè els permetia ‘conciliar’ la seva vida laboral i familiar” (Pérez Orozco, A., 2003), però sovint és una opció no desitjada. En aquest sentit, el percentatge de persones amb jornada parcial involuntària (no desitjada) ha passat del 3% entre les dones i el 0,5% entre els homes al 2004, a l’11,8% entre les dones i el 4,2% entre els homes (Conde, J.I., 2015).

- **Treball temporal.** Com en el cas del treball a temps parcial, és una realitat no escollida sinó imposada

per la realitat del mercat laboral que contribueix a la precarització del treball remunerat femení.

- **Economia submergida.** Alguns estudis (Pérez Orozco, A., 2003; Gálvez, L. i Rodríguez, P. 2012; o OIT, 2016) indiquen que hi ha una major presència de dones en el sector de l’economia informal o economia submergida. En el cas de l’Europa Occidental, és així especialment en treballs relacionats amb la cura o les tasques de la llar (Pérez Orozco, A., 2003).

- **Segregació horitzontal.** Fa referència a la segregació per sectors econòmics i d’activitat. El mercat laboral espanyol està segregat de manera que “les dones estan sobrerrepresentades en ocupacions relacionades amb el comerç, les tasques d’administració i les activitats relacionades amb l’atenció a les persones” (CCOO, 2015). La segregació horitzontal ha estat una de les raons per les quals la crisi, en un primer moment, va afectar sobretot a l’ocupació masculina, per la seva incidència en sectors com el de la construcció. Però, possiblement, a llarg termini,

Taula 1. Factors de desigualtat de gènere en el món laboral (2007, 2011, 2015).

	2007		2011		2015	
	Dones (%)	Homes (%)	Dones (%)	Homes (%)	Dones (%)	Homes (%)
Taxa d'activitat (16 a 64 anys)	68,40	86,20	73,40	84,80	74,30	83,50
Taxa d'atur	7,68	5,60	20,05	20,70	19,09	16,53
Treball a temps parcial	21,46	4,30	22,34	5,65	21,67	7,07
Temporalitat (Menys d'1 any en ocupació actual)	23,26	19,21	15,47	13,78	14,96	15,90
Contractes temporals	82,95	83,08	89,74	88,51	88,33	87,85

Taula 2. Segregació laboral horitzontal. Percentatge sobre la població assalariada de cada sexe i sector econòmic (2007, 2011, 2015).

	2007		2011		2015	
	Dones (%)	Homes (%)	Dones (%)	Homes (%)	Dones (%)	Homes (%)
Agricultura	0,32	1,89	0,62	1,53	0,18	1,54
Indústria	14,92	30,83	12,02	27,45	12,60	29,03
Construcció	1,65	19,57	1,50	12,61	0,91	8,83
Serveis	83,09	47,71	85,86	58,41	83,09	60,60

Font: Idescat

està afectant de forma més permanent les treballadores, concentrades en sectors que estan patint polítiques de retallades i privatització. Hi ha també una tendència a que les dones es concentrin en activitats relacionades amb les tasques de cura i reproducció (que el patriarcat assigna a les dones), que reben pitjors remuneracions i condicions laborals (absència de contractes legals, remuneració “en negre”, horaris partits o molt extensos, etc.).

- **Segregació vertical.** Dins la mateixa branca d’activitat, les dones tenen més dificultats per accedir a llocs de poder en l’escala laboral (sostres de vidre per accedir a les majors esferes de poder), i es concentren en ocupacions inferiors i, per tant, amb condicions laborals pitjors i salaris menors. Al mercat laboral espanyol, actualment, “les dones estem sobrerrepresentades a les anomenades ocupacions elementals, serveis de restauració i comerç, treballs de tipus administratiu i tècnics i professionals. Els homes estan sobrerrepresentats en treballs d’execució qualificats, treballs de maquinària i direcció. En general, les dones estan sobrerrepresentades als treballs menys qualificats” (CCOO, 2015), a les anomenades ocupacions elementals.

L’informe elaborat per l’Observatori Dona Empresa i Economia de la Cambra de Comerç de Barcelona per establir un indicador d’igualtat il·lustra perfectament aquesta situació de segregació vertical en el món laboral: “L’any 2015 el nombre de dones que ocupen llocs de direcció és un 45% inferior al d’homes (57.675 dones enfront de 104.025 homes), un percentatge que pràcticament no ha variat respecte al 2005. Per contra, el nombre de dones en els llocs científics i intel·lectuals supera en un 29% el nombre d’homes (316.875 dones enfront de 243.800 homes), i a més aquesta ràtio augmenta respecte de fa deu anys. Es confirma, així, que les dones ocupen un lloc fonamental en el funcionament de les institucions i les empreses, però al mateix temps es detecta un ‘sostre de vidre’ que dificulta que promocionin als llocs de direcció. Finalment, el percentatge de dones en els consells d’administració és encara molt baix (un 17% en les grans empreses a Espanya segons la Comissió Europea el 2015), si bé ha millorat respecte a la situació que hi havia el 2005, quan només eren el 4%”.

Aquesta segregació vertical es dona també en el sector públic on, malgrat que les dones són majoria –el 62%

del total–, només representen el 36,8% dels alts càrrecs, càrrecs de direcció i càrrecs de confiança, i en canvi són el 70,4% del personal interí i laboral temporal i un 72,8% del personal conjuntural (de reforç, substitució o de programes temporals). (UGT, 2017)

• **Bretxa salarial.** És la distància entre els sous que cobren les dones i els homes per la mateixa feina, fins i tot dins una mateixa empresa o lloc de treball. Segons un estudi recentment publicat pel Departament de Treball, Afers Socials i Famílies de la Generalitat de Catalunya, de mitjana, les dones guanyen en termes anuals un 26% menys que els homes, la bretxa salarial més alta des de 2008. Aquest percentatge s'apuja fins el 42,6% quan s'analitzen les franges salarials més baixes, ja que les desigualtats no són uniformes en tots els nivells salarials.

La bretxa salarial entre homes i dones es pot calcular per ingressos per hora, setmanals, mensuals o anuals. Generalment, la bretxa salarial per hora és inferior a la setmanal, mensual i anual. Això es deu al fet que les dones solen realitzar treballs remunerats durant menys hores que els homes.

Com es veu a les taules, si bé la bretxa salarial per hora treballada ha patit pujades i baixades al llarg de la crisi,

disminuint entre 2012 i 2014, la bretxa salarial anual ha crescut des de 2012. La creixent parcialitat del treball remunerat de les dones és la principal causa d'aquesta tendència aparentment divergent.

L'estudi abans esmentat posa també de manifest que el salari mitjà anual masculí es va situar en els 27.477 euros, mentre que el femení va ser 7.123 euros inferior, en concret 20.324 euros (dades de 2014). Els homes cobren més que les dones en tots els trams d'edat i la bretxa salarial es fa més visible en el grup de 55 anys i més. "A l'inici de la vida laboral és quan, en general, es cobren els salaris més baixos i a menys salari, menys bretxa. Els salaris dels homes augmenten en la seva vida laboral en major proporció que els de les dones. En el cas de les dones, observem que l'edat en la qual reben salaris més elevats és en la franja d'entre els 35 i els 44 anys. A partir dels 45 anys, els salaris de les dones es modifiquen un mínim i a la baixa" (CCOO, 2015). Els homes també guanyen més que les dones en tots els nivells de formació, però sobretot entre aquelles persones amb educació primària, on s'enfila fins al 25,1%.

És al sector privat on més s'enfila aquest diferencial, arribant al 29,3%, 3,3% punts per sobre de la bretxa general, i gairebé el doble de la bretxa al sector públic, que és del 15%. "Aquesta diferència, en part, es deu al major

Taula 3. Bretxa salarial per hora treballada i en el guany brut anual. Catalunya (2008-2014).

	2008 (%)	2009 (%)	2010 (%)	2011 (%)	2012 (%)	2013 (%)	2014 (%)
Per hora	19,8	18,5	17,7	19,8	20,2	19,9	16,3
Anual	24,4	23,8	23,8	25,8	24,8	25,1	26,0

Font. Idescat i Observatori del Treball i Model Productiu a partir de dades de l'Enquesta anual d'estructura salarial (INE)

Taula 4. Bretxa salarial per hora, nivell de formació i edat. Catalunya (2014).

Nivell Formatiu	(%)	Edat	(%)
Menys que primària*	10,5	Menys de 25 anys	11,9
Educació primària	25,1	De 25 a 34 anys	7,2
Primera etapa d'educació secundària	23,8	De 35 a 44 anys	12,5
Segona etapa d'educació secundària	22,6	De 45 a 54 anys	21
Ensenyaments de formació professional de grau superior	20,6	55 i més anys	23,1
Diplomats universitaris i similars	15,5		
Llicenciats i similars i doctors universitaris	20,1		
Total (Bretxa salarial per hora)	15,9		

Font. Enquesta quadriennal d'estructura salarial de l'INE

* Les dades d'aquesta categoria corresponen a un número d'observacions mostrals d'entre 100 i 500, motiu pel qual la xifra s'ha d'interpretar amb cautela

control de processos selectius, de promoció i remuneració que es donen al sector públic. És per aquesta raó que, com més gran és el pes de l'ocupació pública al territori, més petita és la bretxa salarial general. Així, a Catalunya, que té la menor taxa d'ocupació pública (9,8%), les dones cobren un 26% menys que els homes, mentre que a Extremadura, on la taxa d'ocupació pública és del 24,5%, la bretxa salarial general se situa només en el 16,4%” (UGT, 2017).

Per tipus d'ocupació, la major bretxa salarial de gènere es registra en serveis de restauració, personal i venedors/ores, i per activitat econòmica en activitats financeres i assegurances.

Per la seva banda, un estudi realitzat per Rosalía Vázquez, econometrista experta en salaris de l'OIT, sobre els factors explicables d'aquesta bretxa (experiència/edat, nivell educatiu, ocupació, sector industrial, intensitat laboral/mesos treballats a l'any i hores treballades a la setmana),

conclou que a Espanya “si prenem en consideració els factors objectius de capacitació d'homes i dones, no hi hauria d'haver bretxa salarial. En cas d'existir alguna bretxa, aquesta hauria de ser a favor de les dones, ja que compten amb una mica més de capacitació que els homes” (Nieto i Carreras, 2016).

Les discriminacions en el món laboral s'encabeixen, també segons Pérez Orozco, en una estructura socioeconòmica i familiar concreta: la del sistema capitalista, dominat per un model fonamentalment patriarcal marcat per “la divisió dels treballs per gèneres, la no-valoració dels treballs no remunerats i, en darrera instància, l'organització social al voltant dels mercats” i no de la reproducció de la vida.

La feminització de la pobresa i mercat laboral en el marc de la crisi

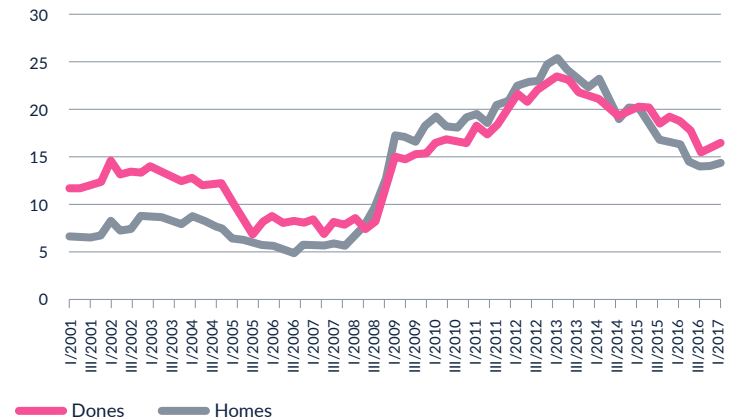
Com s'ha esmentat, la crisi econòmica ha tingut un important impacte en el mercat laboral, i en aquest àmbit

ha afectat de forma diferenciada homes i dones. Aquest impacte diferenciat és, però, canviant segons si fem un anàlisi de curt o de llarg termini. En aquest sentit, mentre durant la fase inicial de la crisi es dona una major pèrdua de llocs de treball entre la població masculina, especialment per l'impacte de la crisi en el sector de la construcció i, en menor mesura, de la indústria, altament masculinitzats, amb els anys hi ha hagut un impacte important en el sector serveis, altament feminitzat (en bona part per l'impacte de les retallades del sector públic).

Tal i com es veu en el gràfic, la taxa d'atur masculina va ser superior a la femenina entre 2008 i 2014, però en els darrers dos anys s'ha revertit la tendència. Així mateix, la bretxa salarial entre homes i dones es va reduir en els primers anys de la crisi, i ha seguit augmentant en els darrers anys. Alguns informes constaten aquesta reducció de les bretxes d'ocupació, atur, salaris i pobresa per gènere en la majoria de països europeus durant les primeres fases de la recessió (Valls i Belzunegui, 2014). Aquesta reducció no es produeix per una millora de les condicions del treball remunerat femení, sinó per un descens generalitzat de l'ocupació i dels salaris tant per a homes com per a dones i, com veïem, està relacionat amb la segregació horitzontal en el mercat laboral. Així, “la caiguda generalitzada de la bretxa de gènere en moltes variables com l'activitat, l'ocupació i l'atur es deu a l'empitjorament de la situació dels homes més que a una millora de la de les dones”.

D'altra banda, cal advertir que aquest indicador presenta un biaix de gènere, ja que es calcula amb la població activa com a referència. S'ha assenyalat públicament com en els darrers anys l'efecte «desànim» pot haver presentat una

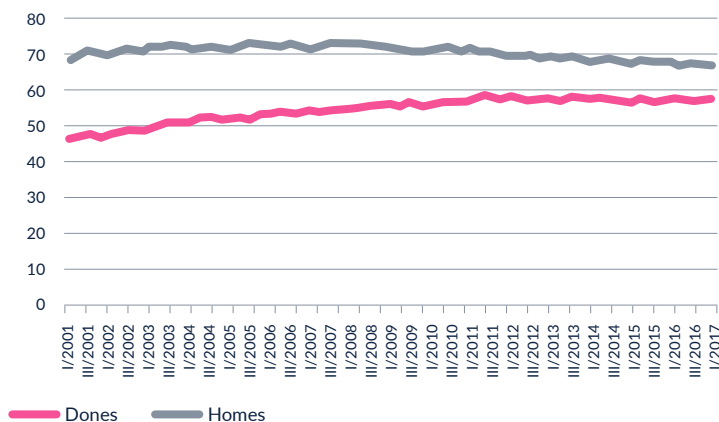
Gràfic 1. Taxa d'atur. Catalunya (2001-2017).

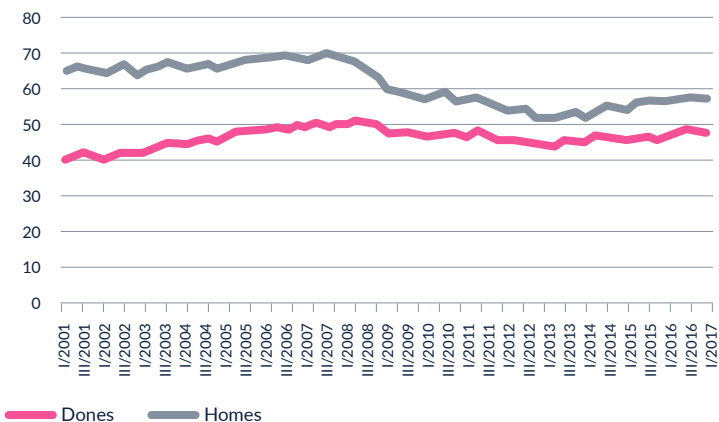
Font: Idescat

imatge alterada sobre el problema de la manca d'ocupació, ja que diversos grups de població han deixat de considerar-se actius (o han marxat a altres països) a causa de la manca de perspectives. Més rellevant que l'efecte desànim des d'un punt de vista de gènere és l'efecte «mestressa de casa». En aquest cas es produeix una identificació de les dones amb aquest rol (classificat com a «inactiu») —malgrat que prefereixin tenir una feina remunerada— com a «rol refugi» amb millor consideració que el d'«aturat/da». Les dades dels darrers dos anys respecte a la taxa d'ocupació corroboren la tesi de Cantó, Cebrián i Moreno: en les crisis, les taxes d'ocupació masculina (que de fet sempre havien estat millors que les dones, tot i que s'havien reduït) es recuperen sempre abans que les d'ocupació femenina.

Segons Gálvez i Rodríguez, una anàlisi històrica de l'impacte de les darreres crisis econòmiques sobre les

Gràfic 2. Taxa d'activitat. Catalunya (2001-2017).

Font: Idescat

Gràfic 3. Taxa d'ocupació. Catalunya (2001-2017).

Font: Idescat

desigualtats de gènere en el mercat laboral evidencia la complexitat de les situacions amb múltiples efectes i estratègies de les dones per fer front a la crisi. Com ja hem

esmentat, l'elevada divisió del món del treball per gènere (segregació horitzontal) va ser una xarxa protectora per a algunes dones treballadores a l'inici de la crisi. Però la resposta a la crisi (mesures d'austeritat) ha afectat a la vegada sectors més feminitzats (sector públic i de les cures). En tot plegat tenen un impacte clar el tradicional paper de reserva de mà d'obra que encara juguen les dones a l'Estat espanyol i la feminització de l'ocupació pública, que ha patit retallades importants pel que fa al número d'ocupades, i dins la qual es produeix una major rigidesa a l'hora de traslladar la «recuperació» econòmica a l'increment de llocs de treball. En aquest sentit, les pèrdues d'ocupació femenina en la segona fase de la crisi són degudes tant a la propagació d'aquesta a totes les esferes de l'economia productiva com a les polítiques públiques implementades per fer-hi front, unes polítiques que, a més d'antisocials, són cegues des del punt de vista de gènere.

De fet, segons dades del Ministeri de Treball corresponents al 2015, un 43% dels nous contractes registrats correspon a treballadores i un 57% a treballadors. La gran majoria són de caràcter temporal, una tendència que ja s'apuntava el 2014 i que s'està consolidant durant el primer semestre del 2016. Així, a llarg termini, les dones es beneficien menys de la lleu recuperació de les dinàmiques de creació de treball en el mercat laboral, ja que pel fet de ser considerades com una reserva flexible, ocupen llocs de treball més temporals i precaris. Es confirma així la hipòtesi que les dones actuen com a amortidores dels efectes de la crisi. A més, de forma simultània, durant les crisis les dones que entren en el mercat laboral ho fan generalment en situació de precarietat, per compensar la pèrdua d'ingressos familiars (hipòtesi de substitució).

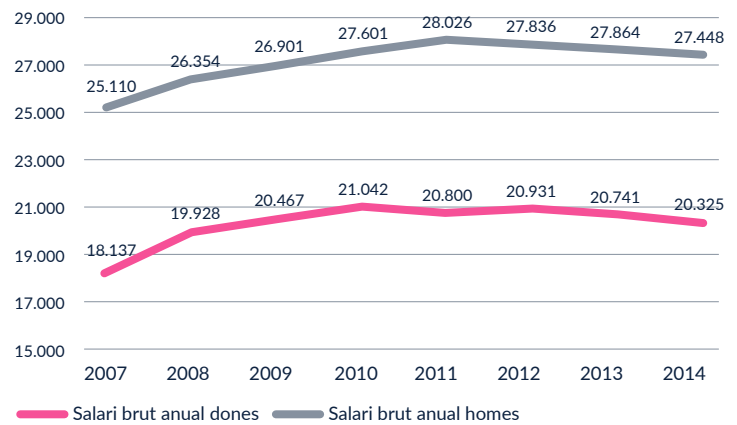
Un dels factors que ha tingut lloc durant la crisi —facilitat en bona part per la reforma laboral— ha estat l'increment del percentatge de contractes temporals. Mentre que el 2007 el 83% dels contractes laborals femenins eren temporals (un percentatge similar als masculins), aquest percentatge ha augmentat fins el 88% el 2015 (l'any 2011 era proper al 90%). Entre aquests és rellevant el pes de contractes d'interinitat (substitucions), que, mentre en el cas dels homes no arriba al 8%, en el cas de les dones supera el 20% dels contractes (2015). El 2007, el percentatge de contractes d'interinitat era del 5% entre els homes i el 16% entre les dones. Aquestes xifres recolzen la hipòtesi de substitució, és a dir, l'entrada momentània de les dones en el mercat laboral, amb contractes temporals de curta durada, per fer front a la pèrdua d'ingressos familiars.

També durant el període de crisi es produeix una intensificació de la segregació vertical. Així, segons l'informe “La feminització de la pobresa. Reivindicant una mirada de gènere de la Taula del Tercer Sector Social” (2016), “durant la crisi, el nombre de dones que ocupa càrrecs directius s'ha reduït a la meitat, passant d'un 6,6% de les dones ocupades a Catalunya al 3,3%, mentre que entre els homes, s'ha reduït un punt, passant de quasi un 11% a poc menys d'un 10%”.

La precarització s'ha produït també a través de la bretxa salarial. Si bé el 2010 es produeix un descens de la diferència de salaris entre homes i dones a Catalunya, aquest es deu fonamentalment al deteriorament del salari dels homes (un ajust a la baixa). Els salaris masculins, en el cas de jornades completes, s'han recuperat lleugerament, mentre que el salari femení s'ha mantingut estancat per sota del masculí.

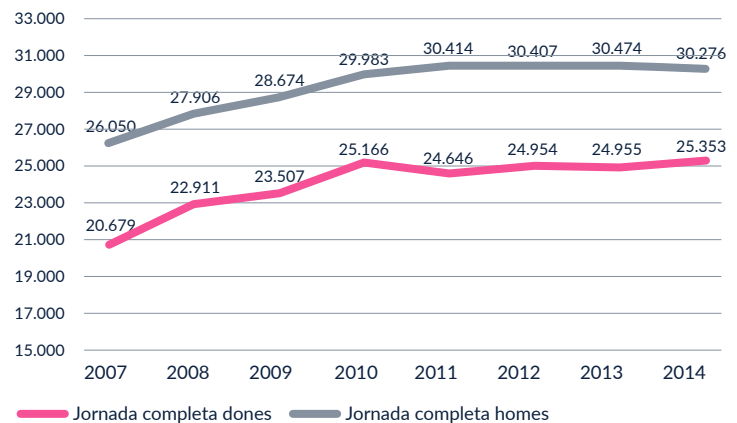
Si observem l'evolució dels salaris bruts per sexe i jornada laboral (gràfics 5 i 6), veiem que, si bé en la jornada laboral completa hi ha una diferència molt substancial entre

Gràfic 4. Evolució del salari brut anual. Catalunya (2007-2014).

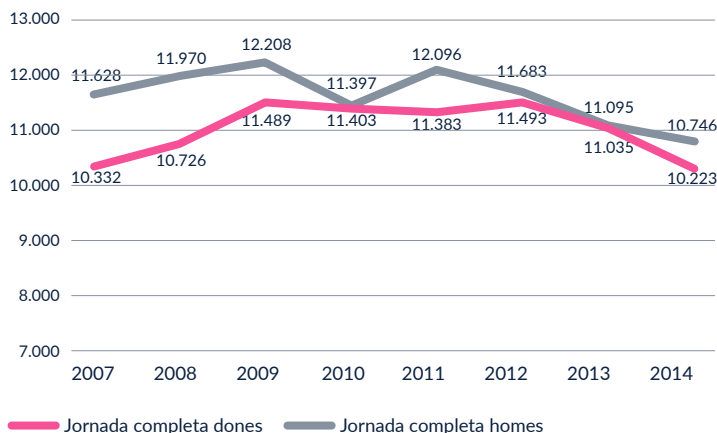

Font: Idescat, a partir de dades de l'enquesta anual d'estructura salarial de l'INE

Gràfic 5. Salari brut anual a jornada completa (2007-2014).

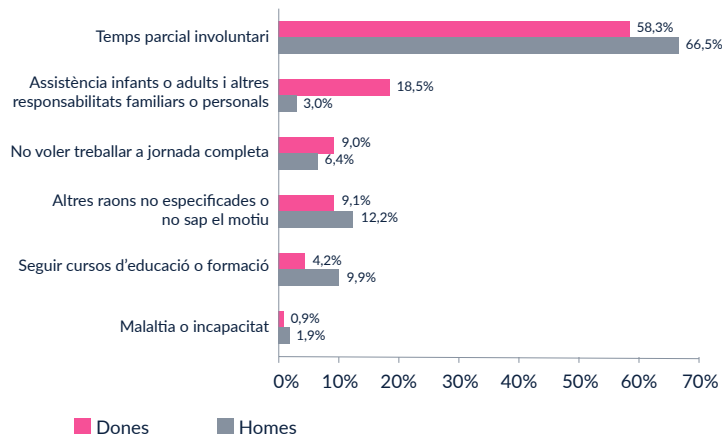
Font: Idescat, a partir de dades de l'enquesta anual d'estructura salarial de l'INE

Gràfic 6. Salari brut anual a jornada parcial (2007-2014).

Font: Idescat, a partir de dades de l'enquesta anual d'estructura salarial de l'INE

homes i dones (que marca la diferència el salari brut mitjà masculí i femení), en la jornada parcial aquesta diferència no és tan gran i tendeix a igualar-se a la baixa a mesura que avança la crisi econòmica.

La jornada parcial ha estat històricament molt més habitual entre les dones. Tot i que la crisi ha fet augmentar la taxa de parcialitat entre els homes, disminuint la diferència amb les dones, aquesta parcialitat segueix sent molt més alta entre la població femenina, amb una taxa de parcialitat que gairebé triplica la masculina (21,6% davant del 8% en el quart trimestre de 2016). La major part de les persones, dones i homes, que treballen a temps parcial ho fan involuntàriament, de manera que el 56% de les persones que treballen a temps parcial és perquè no han trobat una feina a temps complet, enfront del 30% de mitjana de la Unió Europea. Pel que fa a les dones que treballen

Gràfic 7. Distribució de les persones ocupades a temps parcial per sexe i per motiu. Espanya (4t trimestre, 2016).

Font: Observatori del Treball i Model Productiu a partir de les dades de l'EPA (INE)

voluntàriament a temps parcial, el motiu principal a nivell estatal és per poder assistir infants o adults i altres responsabilitats familiars o personals –tasques de cura i reproducció–, mentre que entre els homes, aquest motiu és quasi testimonial.

Tal i com reconeix Fina Rubio de la Fundació Surt, la bretxa salarial no només suposa un major risc de pobresa en el moment de percebre el salari, sinó també en el futur, ja que suposa una menor cotització a la Seguretat Social. “Les nostres pensions seran més baixes. Cada any les pensionistes catalanes reben 4.429 milions d’euros menys que els homes jubilats” (Rubio, 2015). De fet, les pensions contributives que reben les dones són de mitjana un 40% inferiors a les dels homes. Aquesta dada és especialment rellevant pel que fa a la pensió per jubilació: la pensió contributiva mitjana és de 1.276 euros per als homes i

Taula 5. Pensió contributiva mitjana de la Seguretat Social per tipus i sexe (2014).

	Incapacitat permanent	Jubilació	Viduitat	Orfandat	Favor de familiars	Total
Homes	1.110,12	1.276,24	452	367	571,95	1.190,73
Dones	842,22	716,84	650,62	369,16	522,23	691,77
Total	993,94	1.033,53	635,11	368,02	531,48	915,81

Font. Idescat i Observatori del Treball i Model Productiu a partir de dades de l'Enquesta anual d'estructura salarial (INE)

de 716 euros per a les dones, una diferència de 516 euros mensuals.

Es dona en aquest context el fenomen de les persones treballadores que viuen en situació de pobresa, una situació més freqüent entre les dones que entre els homes. De fet al 2012, el 17,36% de les dones guanyaven menys del SMI (salari mínim interprofessional: 641,40 €/mes el 2012), enfront del 7,52% dels homes. El 56% de les dones tenien aleshores uns guanys inferiors a dues vegades el SMI, enfront del 35,59% dels homes. El percentatge de dones que, amb una jornada completa, guanyen menys de 1.000 euros de salari brut mensual és del 18,5%, duplicant el dels homes (9%) (CCOO, 2017).

Analitzant la taxa de risc de pobresa en el treball² en supòsit d'autonomia (és a dir, considerant la renda individual i no familiar), observem una marcada bretxa de gènere, amb el 25,9% de les dones treballadores amb rendes

per sota del llindar de pobresa, percentatge que contrasta amb el 14,9% dels homes treballadors que es troben en aquesta mateixa situació. El mateix indicador calculat de forma estàndard per llar –no en supòsit d'autonomia– ens diu que un 11,5% dels homes i un 10,4% de les dones que treballen es troben en risc de pobresa, la qual cosa indica el grau de dependència de les dones vers als homes per no trobar-se en situació de pobresa, tot i treballar. Finalment, l'indicador de risc de pobresa en el treball entre les dones ha augmentat més que entre els homes en els darrers 20 anys (4,2 punts percentuals en el cas de les dones i tan sols 0,4 punts en el dels homes), i aquest risc de pobresa en el treball és més elevat entre les joves d'entre 18 i 25 anys, un 16,9%, 3,3 punts per sobre dels joves treballadors de la mateixa edat (Rovira, 2016).

D'altra banda, en períodes de crisi es produeix una intensificació del treball no remunerat de les dones, sobretot en el treball domèstic i de cures. No disposem de dades actualitzades a nivell de Catalunya, però la mitjana de la UE d'hores setmanals dedicades a tasques a la llar i de cures i reproducció són 22h entre les dones i només 10h entre els homes, mentre que les hores setmanals dedicades al treball remunerat són 33h entre les dones i 39h entre els homes. Aquest major pes de les tasques de cura i

2. La taxa de risc de pobresa en el treball mostra la proporció de persones que van treballar almenys set mesos durant l'any de referència de la renda (l'any anterior a la data de l'enquesta) i tenen una renda disponible equivalent per sota del llindar de risc de pobresa. El supòsit d'autonomia implica que s'analitza la renda individual, sense tenir en compte el repartiment de rendes en el si de la llar.

reproducció, que s'incrementa també arrel de les retallades en polítiques socials (dependència, salut, educació...), suposa un impacte no només en el benestar de les dones, sinó també una reducció de les seves possibilitats en el mercat laboral. D'aquesta manera es consolida la segregació ocupacional i la participació parcial o temporal de les dones en el món laboral remunerat, i augmenten també la precarietat dels contractes de les dones i les possibilitats de participació en l'economia submergida. Tot plegat, redueix la capacitat de negociació pel control i la gestió dels recursos en el marc familiar per part de les dones (es redueix no només la disponibilitat de recursos, sinó també la capacitat de gestionar-los).

Conclusions

Com hem vist, les dades mostren una situació molt desigual en el mercat laboral que deriva d'un impacte diferenciat en els processos d'empobriment d'homes i dones. "La pobresa de les dones està directament relacionada amb la posició de subordinació en el mercat de treball, una posició que configura trajectòries laborals fragmentades dominades per treballs dels quals s'obtenen escassos recursos" (Valls i Belzunegui, 2014). Una subordinació que s'intensifica arran de la crisi econòmica, especialment en la darrera fase de la mateixa, i que es cristal·litza en majors nivells de precarietat, parcialitat i temporalitat (majoritàriament no desitjades), i menors salaris. Però el procés de feminització de la pobresa en aquest marc de crisi econòmica estaria relacionat no només amb la menor disponibilitat d'un seguit de recursos (fonamentalment, treball remunerat, salari i prestacions de l'Estat), sinó també amb l'increment de situacions de dependència, inseguretat i vulnerabilitat respecte a la capacitat de disposar i gestionar d'aquests recursos.

A més, tant els canvis en el mercat laboral com l'impacte de les polítiques d'austeritat adoptades pels governants impliquen un increment de les tasques de cura i reproducció, en substitució dels serveis públics i la privatització de la cura com a estratègia de fons per les polítiques austericides (Rosetti, 2016).

L'anàlisi dels impactes de la crisi des d'una perspectiva de gènere demostra fins a quin punt és rellevant adreçar qüestions com l'empobriment de la població amb lents addicionals. Malgrat que els indicadors utilitzats amb més freqüència (com el del risc de pobresa o l'evolució de l'atur en els primers anys de la crisi) no ens mostren un procés evident de «feminització de la pobresa» des d'un punt de vista quantitatiu (augment de la pobresa femenina respecte a la masculina), quan aprofundim en indicadors més sensibles constatem que milers de dones en el nostre context viuen, arran de la crisi econòmica, una major precarització de les condicions d'ocupació i una intensificació del treball no remunerat. Aprendre a mirar les desigualtats de gènere i el fet que aquest saber formi part d'un coneixement quotidià per part de la societat en general implica valorar si les definicions i els indicadors existents són útils per a analitzar el risc diferencial d'homes i dones en la pobresa o l'exclusió social.

Bibliografia

Belzunegui, Angel, i Brunet, Ignasi (2009) “*Los lugares sociales de la pobreza*” en Belzunegui, A. (coord.) *La socialización de la pobreza en España: género, edad y trabajo en los riesgos frente a la pobreza*. Icaria editorial, Barcelona.

Brunet, Ignasi; Valls, Francesc; i Belzunegui, Angel (2009). *Pobresa femenina: pobresa amagada? Una anàlisi del risc de pobresa per raó de gènere en diferents períodes del cicle vital*. Revista internacional de Organizaciones. N. 3 (91-110).

Cambra de Comerç de Barcelona (2016). INDICADOR D'IGUALTAT DE GÈNERE DE CATALUNYA. Informe de resultats 2015 i 2005. Observatori Dona, Empresa i Economia.

Chant, Silvia (2003). “*The ‘Engendering’ of Poverty Analysis in Developing Regions: Progress Since the United Nations Decade For Women, and Priorities for the Future*”. London School of Economics, Gender Institute ISSN No:1470-8515 New Working Paper Series. Londres, Novembre 2003.

Chant, Sylvia H. (2006) Re-thinking the “feminization of poverty” in relation to aggregate gender indices. *Journal of human development*, 7 (2). pp. 201-220. London, Julio 2006.

CCOO (2017) Informe Bretxa Salarial. Secretaria de la Dona de CCOO de Catalunya. Febrer 2017.

De la Fuente, M., Cutillas, S., Fresnillo, I., Carrere, H, i Castellà, H. (2017) *La pobresa amb perspectiva de gènere: Conceptes, indicadors i situació a Catalunya*”. CCOO de Catalunya. Barcelona, Març 2017.

Generalitat de Catalunya (2017) *La situació de desigualtat salarial a Catalunya entre homes i dones*. Departament de Treball, Afers Socials i Famílies Observatori del Treball i Model Productiu Barcelona, Febrer 2017.

Pérez Orozco, Amaia (2003) *Feminización de la pobreza. Mujeres y recursos económicos*. CGT. Comisión Confederal contra la precariedad

Rovira, Elisenda (2016) *La feminització de la pobresa. Reivindicant una mirada de gènere*. Debats Catalunya Social – Propostes des del Tercer Sector. Num 46 (març 2016). Taula d'Entitats del Tercer Sector Social de Catalunya.

Rosetti, Natalia (2016). “El concepte d'exclusió social: enfocaments, perspectiva de gènere i polítiques d'inclusió”. A *Exclusió social i gènere als municipis: Transversalitat, interseccionalitat i empoderament*. Col·lecció Grana (34). Institut de Ciències Polítiques i Socials.

UGT (2017) “Bretxa salarial de gènere a Catalunya als sectors públic i privat. Determinants i propostes”. Barcelona, Febrer de 2017

Valls, Francesc, i Belzunegui, Ángel (2014) *La pobreza en España desde una perspectiva de género. VII Informe sobre Exclusión y desarrollo social en España 2014*. Fundación FOESSA.